

Vaikų elgsenos stebėsenos kaip socialinio pedagogo darbo priemonės taikymo galimybės

Valdonė Indrašienė¹, Romas Prakapas²

¹ Mykolo Romerio universitetas, Socialinės gerovės fakultetas, Edukologijos ir socialinio darbo institutas, Ateities g. 20, 08303 Vilnius, v.indrasiene@mrni.eu

² Mykolo Romerio universitetas, Socialinės gerovės fakultetas, Edukologijos ir socialinio darbo institutas, Ateities g. 20, 08303 Vilnius, prakapas@mrni.eu

Anotacija. Straipsnyje pristatomas profesoriaus Bronislovo Bitino inicijuotas ir kartu su mokslininkų grupe sukurtas „Vaikų ir paauglių elgsenos monitoringas“ bei šios priemonės taikymo socialinio pedagogo darbe galimybės. Dar 1997 m. Lietuvoje įgyvendinant Nacionalinę vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programą, buvo sukurta priemonė, skirta socialiniams pedagogams. Iki 2002 m. vienoje iš bendrojo ugdymo mokyklų ši priemonė buvo diegiama ugdomojo projekto kontekste, vėliau, įvertinus gautus rezultatus, buvo tobulinama, priderinant pastarąją prie naujų techninių sąlygų.

Esminiai žodžiai: *stebėseną, elgesio korekcija, rizikos grupės vaikai, socialinis pedagogas.*

Įvadas

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, prasidėjo švietimo sistemos pertvarkos darbai. Viena iš pertvarkos krypčių buvo orientuota į naujų specialistų – socialinių pedagogų – įvedimą į bendrojo ugdymo sistemą. Oficialiuose dokumentuose ne kartą buvo minimos tokios negerovės kaip vaikų nepriežiūra, didėjantis nesimokančių, vaikataujančių vaikų skaičius, pradėjo didėti nusikaltusių vaikų skaičius ir t. t. Esant sudėtingai vaikų nusikalstamumo situacijai mūsų šalyje, 1997 m. kovo 6 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinę programą (1997). Ja siekta sukurti vaikų teisių apsaugos ir jų nusikalstamumo prevencijos

konkrečias priemonių programas apskrityse, miestuose ir rajonuose. 1997 m. Klaipėdos apskrityje buvo pradėtas rengti „Delinkventumo rizikos veiksnių, lemiančių vaikų ir paauglių elgseną, teritorinis monitoringas“ (Bitinas, Juodaitytė ir Rupšienė, 1997), kurio iniciatorius ir mokslinis vadovas buvo Vilniaus pedagoginio universiteto Edukologijos katedros profesorius Bronislovas Bitinas. Kartu su šios priemonės teoriniu parengimu, tais pačiais mokslo metais pradėta ją diegti socialinio pedagogo darbe Trakų rajono Lentvario Motiejaus Šimelionio vidurinėje mokykloje.

Stebėsena buvo siekiama sukurti socialiniam ugdymui būtinas prielaidas, skirtas iš anksto užbėgti už akių vaikų ir paauglių teisės pažeidimams, ypatingą rūpestį skirti tiems, kurie jau pažeidinėja teisės normas. Stebėsenos priemonė socialiniame pedagoginiame darbe buvo siejama su individualiu darbu su tais vaikais, kurie jau pažeidinėja elgesio normas. Kaip pažymi prof. B. Bitinas (2013, 458), siekiant veiksmingo poveikio ugdytiniui, pedagogas turi valdyti ugdymo procesą, o tam „būtina operatyvi grįžtamoji informacija apie auklėjamosios veiklos komponentų rezultatyvumą, todėl svarbu nustatyti, kokią poveikį mokiniams padarė atskiros auklėjamosios situacijos“. Atlikti tyrimai parodė, kad pavienės priemonės teigiamų rezultatų nedavė ir neduoda (Prakapas, 2003), todėl stebėsena kaip elgesio korekcinio darbo priemonė socialiniams pedagogams suteikė galimybę ne tik įvertinti, bet ir prognozuoti galimą elgesį. Tai savo ruožtu sudarė prielaidas surasti efektyvesnių galimybių teisėtvarkos pažeidimams ir nusikaltimams užkirsti.

Modernėjant technologijoms, nepraėjus nė dešimtmečiui, kilo būtinybė sukurtą ir praktikoje išbandytą priemonę pritaikyti prie naujų technologinių sprendimų. Taip 2007 m. vadovaujant prof. B. Bitinui buvo atnaujinta stebėsenos priemonė (Bitinas, Prakapas ir Satkauskas, 2007) ir išbandyta praktikoje.

Šiandien neabejojama, kad kiekvieno darbo, koks jis bebūtų, pagrindą sudaro svarbios, veiksmingos, optimalios informacijos apie rūpimą reiškinį turėjimas. Vienareikšmiškai pripažįstama, kad teikiamos socialinės pedagoginės pagalbos sėkmę lemia individualus vaiko pažinimas (Barkauskaitė, Gaigalienė, Indrašienė, Rimkevičienė ir Guoba, 2005), todėl prognozuojant elgseną ir galimas jos transformacijas būtina atsižvelgti į esmines ir specifines asmenybės struktūros savybes, socialinių veiksnių bei atskirų situacijų ypatumus (Indrašienė, Merfeldaitė, Pivorienė ir Raudeliūnaitė, 2011). Pasak B. Bitino (2013, 546), tam, kad būtų galima kryptingai veikti, svarbu gebėti diagnozuoti pavienių ugdytinių socialinio ugdymo poreikius, pirmiausia išsiaiškinti rizikos grupės, deviantiškos elgsenos ugdytinių individualius ypatumus. Derama ir laiku suteikta, objektyvi informacija leidžia išsamiau analizuoti esamą padėtį, daryti pagrįstas prielaidas, mažina subjektyvizmo pasireiškimus. Tačiau duomenų kaupimas nėra savitikslių sistema, ja siekiama vertinti, analizuoti, prognozuoti, nustatyti poveikio pokyčius. Jau preliminarus informacijos įvertinimas padeda operatyviau diferencijuoti ugdomąjį darbą su nepilnamečiais, linkusiais įvykdyti teisės pažeidimus, ir numatyti atitinkamus rizikos veiksnus. Išsamesnė duomenų analizė ypač reikalinga pradedant individualų auklėjamąjį darbą su

labiausiai rūpimu rizikos grupės vaiku, planuojant ir organizuojant ugdymo institucijos prevencinį darbą su juo.

Problema – stebėsenos kaip priemonės pritaikymas vykdant socialinę pedagoginę vaikų elgesio korekcinę veiklą.

Objektas – socialinio pedagogo darbas su rizikos grupės vaikais.

Tikslas – apibūdinti stebėsenos kaip socialinio pedagogo darbo priemonės taikymo galimybes rizikos grupės vaikų elgesio korekcinėje veikloje.

Metodologinės nuostatos. Tyrimui pasirinkta atvejo studijos tyrimo strategija (Yin, 2014). Tyrimo konceptualųjį pagrindą sudaro pozityvizmo teorija, kuri paaiškina, kad esminis socialinių reiškinių bruožas yra pavienių individų ir visos visuomenės raida ir tobulėjimas. Ugdymas vysta emocinį klimatą skleidžiančioje aplinkoje, pozityviai bendraujant ir bendradarbiaujant ugdymo dalyviams. Remiamasi humanistine ugdymo teorija, atkreipiant dėmesį į tai, kad būtina puoselėti ugdytinių fizinę ir psichinę prigimtį, sudaryti sąlygas atsiskleisti individualybei, pažadinti siekį per saviuoklą ir savikūrą tapti asmenybe.

Tyrimo metu buvo taikomi rizikos grupės vaikų elgesio stebėsenos priemonės kūrimo ir taikymo praktikoje retrospekcinės analizės bei atliktų tyrimų duomenų metaanalizės **metodai**.

Straipsnyje pristatoma: a) rizikos grupės vaikų elgesio korekcijos stebėsenos priemonė, sukurta 1997 m. ir atnaujinta 2007 m. bei b) šios priemonės kūrimo ir atnaujinimo metu atlikti moksliniai tyrimai. Empiriniai tyrimai buvo atlikti 1998–2002 ir 2012–2013 m. keturiuose Lietuvos regionuose (Alytaus, Panevėžio, Utenos ir Vilniaus): 10 skirtingo tipo ugdymo institucijų ir dviejose seniūnijose. Visose institucijose informacija buvo kaupiama, saugoma ir apdorojama griežtai laikantis tyrimų etikos pagrindinių principų ir siekiant pedagoginių tikslų (Bitinas et al., 2007). Kaupiami informacija grindžiama šiais principais: tęstinumu, pakankamu minimumu, kompleksiskumu, individualizavimu, operatyvumu.

Stebėsenos svarba socialinio ugdymo kontekste

Stebėsenos priemonė Lietuvoje pradėta kurti turint konkrečią praktikę problemą – siekį reguliuoti neigiamą socialinės aplinkos įtaką, įvairaus lygio kriminogeninius procesus ir reiškinius, lemiančius vaiko teisių ir vaikų teisės pažeidimų padarymo situacijas ir vaiko asmenybės deformacijos apraiškas. Atsižvelgdama į tai Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija parengė Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinę programą, kurią 1997 m. kovo 6 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė savo nutarimu Nr. 197 patvirtino.

Programą sudarė trijų lygmenų (valstybės, administracinis regioninis bei organizacijų ir įstaigų) priemonės. Remiantis Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacio-

nalinės programos priemonių planu, viena iš jų buvo „Delinkventumo rizikos veiksnių sąlygojamų vaikų ir paauglių elgsenos teritorinis monitoringas“ (toliau – stebėsenos priemonė). Pirmą kartą Lietuvoje stebėsenos priemonė pradėta kurti Klaipėdos apskrityje (mokslinis vadovas prof. habil. dr. B. Bitinas (VPU), administratorė doc. dr. A. Juodaitytė (KU), koordinatorė doc. dr. L. Rupšienė (KU))¹.

Stebėsenos priemonė buvo skirta pirmiausia delinkventumo prevencijos problemoms spręsti. Profesorius B. Bitinas (2013, 171) akcentuoja, kad bendriausias asmenybės pozicijos keitimo principas – rėmimasis teigiamomis auklėtinio savybėmis, jo veiklos galimybėmis, todėl pedagogui svarbu „tas savybes pastebėti, jas puoselėti, jomis remiantis formuoti auklėtinio teigiamos pozicijos puses, kurias lengviau galima keisti, ir drauge keisti visą jo asmenybės poziciją“.

Tačiau buvo suvokta, kad surinktus duomenis mokyklos gali panaudoti savo nuožiūra. Stebėsenos priemonės kūrėjai pateikė rekomendacijas, kaip galima racionaliai naudoti sukaupią informaciją, mat informacija yra dviejų rūšių: individuali (apie kiekvieną į apskaitą patekusį mokinį) ir statistinė (duomenys apie pažeidimų dažnius pagal jų grupes). Individuali informacija išreiškiama normų pažeidimo grupės pavadinimu (nurodoma kiekvieno pažeidimo registravimo data) ir detaliu nusižengimo aprašymu. Įrašų skaičius neribojamas, todėl, jei mokinys ne kartą pažeidžia normas, nesunku nustatyti jo asmenybės raidos pobūdį. Buvo tikimasi, kad taikant šią priemonę surinkta informacija naudosis klasių vadovai, ugdymo institucijos psichologas, socialinis pedagogas. Tačiau dėl kaupiamų duomenų ypatumų, realiai duomenimis naudojosi tik socialiniai pedagogai. Kad vaikas būtų visapusiškai ugdomas, į mokyklos veiklą būtina įtraukti šeimą (Ratcliff ir Hunt, 2009), todėl su kaupiamą informaciją buvo supažindinami ir vaikų tėvai bei globėjai. Be abejo, siekiant skatinti vaiko saviugdą su informacija buvo supažindinamas ir konkretus stebėjimas, kuris irgi turi teisę žinoti, kas apie jį parašyta.

Vienas iš stebėsenos priemonės ypatumų yra tai, kad kiekvienu norimu momentu galima gauti statistinę informaciją apie mokinių padarytus elgsenos pažeidimus. Informacija gali būti analizuojama individualiu ir instituciniu lygmenimis. Ypač norint nustatyti mokinių elgesio pažeidimų raidos tendencijas institucijoje. Galiausiai per ilgesnį laikotarpį išryškėjusias vienokias ar kitokias vaikų elgesio tendencijas susiejus su per tą laiką taikytomis auklėjimo priemonėmis galima optimizuoti prevencinį darbą.

Nuolat didėjant skaičiui vaikų, kuriems reikalinga elgesio koregavimą skatinanti socialinė pagalba, iškilo būtinybė peržiūrėti šios pagalbos teikimo praktiką. Ši praktika dažnai grindžiama socialinės pagalbos specialistų vienkartinė sąveika su tokios pagalbos gavėjais, visų pirma, todėl, kad pagalbos teikėjai neturi pakankamos informacijos (arba turi subjektyvią) apie konkretaus vaiko pozityviosios socializacijos procesą, jo spragas ir todėl nepajėgūs parinkti pakankamo prognostinio validumo darbo su jais priemonių. B. Bitino (2013) teigimu, pavienės ugdymo priemonės, skirtos individualiam darbui su

¹ Šiandien prof. dr. A. Juodaitytė dirba Šiaulių universitete, o prof. dr. Liudmila Rupšienė – Klaipėdos universitete.

rizikos grupei priskirtiniais ugdytiniais nėra veiksmingos. Situacijos gerinimui reikalinga sisteminga veikla – deviantiškos elgsenos vaikų stebėjimas, t. y. kuriant elgesio korekcijos pedagoginę sistemą atsirado poreikis iš naujo įvertinti sukurtas priemones. Pagrindinė tokios stebėsenos prielaida – ugdymo institucijose įvesta socialinio pedagogo pareigybė. Kaip pažymi B. Bitinas ir A. Šidlauskienė (2001), socialinio pedagogo veikla skirta auklėjimo procesui tobulinti, t. y. įtvirtinti mokinių dvasines vertybes, pozityvaus charakterio ugdymui. Tai reiškia, kad institucijoje įsitvirtina asmuo, tiesiogiai teikiantis socialinę pagalbą ugdytiniais. Tačiau šios prielaidos nepakanka, kad būtų įgyvendintas sisteminis požiūris į socialinės pagalbos vaikams teikimą; reikalinga speciali stebėsenos įgyvendinimo technologija ir jos naudotojų mokymas šią technologiją realizuoti.

Situacija šiek tiek pasikeitė, kai 2007 m. buvo priimtas Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas (*Valstybės žinios*, 2007). Keitėsi ne tik teisinė bazė, bet pasikeitė ir technologijos – pirmuoju etapu sukurta priemonė buvo pritaikyta MS DOS sistemai, o vykdant priemonės atnaujinimo darbus stebėsenos priemonė buvo pritaikyta MS Windows kompiuterinei aplinkai.

Į stebėseną žvelgtina ne tik kaip į priemonę, bet šiek tiek plačiau – kaip į specialiai, kryptingai, tikslingai organizuojamą pažinimo procesą, sudarantį sąlygas gerinti socialinio pedagoginio darbo su vaikais organizavimą bei reikiamos informacijos kaupimą. Ji gali būti panaudojama konkrečiai individualiai ugdomajai veiklai gerinti. Stebėseną neturėtų būti siekiama išspręsti daugybę sociopedagoginių uždavinių. Ji taikoma siekiant išspręsti du pagrindinius uždavinius:

- gauti statistinių duomenų apie vaikų ir paauglių daromus teisės pažeidimus, t. y. išryškinti aktualiausias vaikų ir paauglių elgsenos problemas;
- išryškinti vadinamuosius „sunkius“ vaikus bei paauglius, kurių elgesys liudija, kad yra rizika, jog jie gali būti teisės normų pažeidėjais.

Minėtų uždavinių sprendimas tiesiogiai susijęs su tikslinga ir kryptinga pedagogo ir jo ugdytinių bendra veikla, skirta asmenybei formuoti ir tobulinti.

Ugdymas yra aktyvus, kryptingai organizuotas, įtakingas asmenybės individualybės formavimas. Jį tam tikru laipsniu lemia socialinė aplinka kaip pagrindinis vaikų ugdymo veiksnys, integruojantis šeimos ir mokyklos ugdomąją paskirtį (Bitinas, 1992). Tinkamai suprojektuota ugdymosi aplinka gali skatinti ne tik teigiamą besimokančiojo požiūrį į mokymą ir mokymąsi, bet ir stimuliuoti mąstymą, išradingumą ir smalsumą, kelti savigarbą, pasitikėjimą savimi ir žadinti savo vertės jausmą, stiprinti atsakomybės, teisingumo. Tokie aplinkai sukurti svarbu, kad būtų užtikrintos nuoširdžios, šiltos, saugios mokymosi sąlygos, tarp pedagogo ir besimokančiojo vyrantų bendradarbiavimas ir kad aplinka padėtų atskleisti besimokančiojo vidinį potencialą ir intelektą, kitaip tariant, ji turi būti aktyvinanti, motyvuojanti (Indrašienė ir Merfeldaitė, 2011).

Svarbus vaidmuo šiame procese tenka socialiniam ugdymo individualizavimui, kurį palengvina sistemingai ir tikslingai kaupiama informacija. Ji yra viena iš socialinio ugdymo optimizavimo priemonių. Informacijos kaupimui pritaria sociologai, teigda-

mi, kad pirmiausia dera ieškoti priežasčių tose socialinėse terpėse, kuriose vaikas ir paauglys yra nuolat veikiamas ir kurias įmanoma būtų kontroliuoti ir daryti įtaką jų vyksmui. Yra žinoma, kad efektyvus socialinis ugdymas yra įmanomas tuomet, kai yra nuodugniai ištirta artimiausia socialinė aplinka, kurioje ugdomas ir ugdosi konkretus vaikas ar paauglys; čia konkretizuojamos realios veiklos galimybės. Pažymėtina, kad B. Bitinas (2013, 169) atkreipia dėmesį, jog „socialinės aplinkos veiksniai neretai būna pagrindinė negatyvios pozicijos susiformavimo priežastis. Iš jų svarbiausios – pedagoginis vaikų apleistumas šeimoje, nedarni šeima, bendravimas su negatyvios pozicijos vyresniaisiais (paaugliais, suaugusiais)“. Tik pažįstant artimiausią žmogui erdvę ir socialinę aplinką, betarpiškai veikiančią jo vystymąsi, įmanoma prognozuoti ugdomąjį procesą.

Vaikų elgesio korekcijos stebėsenos sąlygomis perspektyvos

B. Bitinas (1992) savo darbuose pažymi ugdytinių stebėsenos, auklėjimo rezultatų diagnostikos svarbą. Mokslininko teigimu, auklėjimo teorija yra mokslinio pažinimo objektas, todėl siekiant tikslesnių teorinių teiginių formulavimo bei parengti tolesnes rekomendacijas, reikia pasitelkti visas mokslinio pažinimo priemones. Kitaip tariant, stebėsenos duomenis galima laikyti ankstyvosios profilaktikos ir korekcijos gairėmis (Bitinas ir Petrauskienė, 2002). Taigi, būtent stebėseną sudaro optimalias sistemingo ir individualaus psicho- ir sociopedagoginio darbo su rizikos grupės vaikais prielaidas. Veikla realizuojama tikslingu svarbios informacijos kaupimu, pažymint pagrindinius individualaus psicho- ir sociopedagoginio darbo tikslus, metodus, priemones, rezultatus. Atlikti tyrimai (Malinauskaitė, 2010; Nasvytienė, Lazdauskas ir Leonavičienė, 2012 ir kt.) patvirtina edukologų, teisėsaugininkų, socialinio darbo specialistų bei kitų, dirbančių su rizikos grupės vaikais, pagrindinę idėją, kad prevencija daugeliu atvejų yra veiksminga, kai:

- naudojamos adekvačios priemonės socialinėms problemoms spręsti ir laiku vykdoma nuolatinė židinių atsiradimo analizė ir profilaktika;
- rūpinamasi emocinių, dvasinių, materialinių, socialinių ir sveikatos problemų pirminiu išsprendimu;
- koordinuojama įvairių mokslo ir praktikos sričių specialistų pagalba, sprendžiant aktualias ir svarbias problemas.

Kryptingai, etapiškai dirbant, išryškėja būtinybė kurti prasmingą ir vieningą probleminio būvio vaikų analizės koncepciją. Ji tampa rimta pagalba vaikui, ypač sprendžiant jo dienos darbus, pasitikėjimo savimi problemas, ugdant gebėjimą plėtoti prasmingus tarpusavio santykius su bendraamžiais ir suaugusiais, diegiant jiems mintį ieškoti priimtino individualaus gyvenimo stiliaus, rūpinantis socialinių ligų įveikimu bei nepasidavimu iš šalies primetamoms tariamoms vertybėms.

Dirbant psichopedagoginį darbą su rizikos grupės vaikais taikant stebėsenos priemonę, atkreiptinas dėmesys į išskirtas tris jų elgsenos grupes: 1) epizodiškai pažeidžiantys elgesio normas vaikai; 2) sistemingai pažeidžiantys elgesio normas vaikai; 3) delinkventinio elgesio vaikai.

Šį grupavimą suponuoja keliamas vienas iš prevencinio darbo su rizikos grupės vaikais tikslų – siekis dirbti individualiai su jais, nuolat stebint darbo efektyvumą, ypač su tais, kurie linkę daryti teisėtvarkos pažeidimus ir nusikaltimus. Pasak B. Bitino (2011), pedagogas realizuodamas bendrąjį auklėjimo tikslą, kuris atitiktų visuomenės, kurioje auklėtinis gyvena ir kuriai jis rengiamas, poreikius, taip pat sudarytų sąlygas reikštis ir plėtotis kiekvienai individualybei. Todėl dirbant individualiai su rizikos grupės vaikais išskirtinos dvi galimos prevencinio darbo strategijos: profilaktinė ir reabilitacinė. Stebėsenos priemonės taikymas leidžia objektyviai įvertinti ugdytinių elgesio dinamiką. Tai savo ruožtu leidžia ugdytojui atidžiau nagrinėti rūpimas situacijas, išskiriant tiriamųjų elgesio vystymosi tendencijas bei prognozuojant jų raišką.

Siekiant kokybiško tyrimo tikslinga atkreipti dėmesį į jau minėtų grupių psichopedagoginės korekcijos gerinimą, kai paisoma tiriamųjų ugdymo individualizavimo tikslų. Minėtiems tikslams realizuoti individualiai dirbant su rizikos grupės vaikais stebėsenos sąlygomis, turi įtakos konkrečios aplinkybės bei psichopedagoginės prielaidos (pvz., socialinio ugdomasis potencialas; gera valia; sėkmės situacijų puoselėjimas; mokymasis ir pan.).

Mokslinėje literatūroje (Prakapas, 2003; Bitinas et al., 2007 ir kt.) teigiama, kad pedagoginės korekcijos siekius lemia vaiko elgesio ir gyvenimo istorijos išsamesnis pažinimas ir poelgių supratimas; individualių psichologinio amžiaus, amžiaus tarpsnių, lyties ypatumų, vaiko asmenybės visumos suvokimas, jo socialinės kompetencijos raidos pažinimas; atsižvelgimas į vaiko padėties ypatumus, socialinį statusą šeimoje, mokykloje, visuomenėje; pagarba vaiko garbei ir orumui, pasitikėjimo savimi palaikymas, jo dvasiinio pasaulio suvokimas; rėmimasis jo teigiamomis savybėmis, tikėjimas vaiko ateitimi; ugdytinio įtraukimas į mokyklos bendruomenės rūpesčius, šeimos buitinius darbus; rūpinimasis, kad būtų įgyvendinami vienodi reikalavimai vaikui šeimoje, mokykloje ir sociume; vaiko sveikatos apsauga nuo negatyvių poveikių ir įtakų.

Remiantis 1998–2002 m. (Prakapas, 2001, 2003; Prakapienė ir Prakapas, 2006) ir 2012–2013 m. (Prakapas, Dromantienė ir Prakapienė, 2014) atliktų tyrimų pagal stebėsenos priemonės taikymo metodiką (Bitinas et al., 2007) rezultatais, iš visų fiksuotų negatyvaus elgesio apraiškų, pastarosios santykinai sugrupuotos į veikas, priskiriamas:

- 1) cheminei priklausomybei (16 proc. visų stebimų atvejų),
- 2) agresyvumui (13 proc. visų stebimų atvejų),
- 3) delinkvencijai (7 proc. visų stebimų atvejų),
- 4) egresijai (38 proc. visų stebimų atvejų),
- 5) kitoms elgesio apraiškoms (26 proc. visų stebimų atvejų).

Minėtas veikas įvykdė 75,88 proc. berniukų ir 24,12 proc. mergaičių, iš jų 60,28 proc. gyveno socialinės rizikos šeimose. Didžiausią grupę (39 proc.) sudarė vaikai, besimokan-

tys VII–VIII bendrojo ugdymo klasėse, o mažiausią (8 proc.) – pradinių (I–IV) klasių mokiniai.

Tyrimų atlikimo metu buvo fiksuojamos vaikų negatyvios veikos, dirbantys su vaikais socialiniai pedagogai pastarąsias ne tik fiksavo, bet ir bandydavo parinkti vienas ar kitas pedagoginio poveikio (šeimos aktyvinimas, mikrosociumo telkimas, ugdytinių bendruomenės aktyvinimas, asmens resursų aktyvinimas, psichosocialinė reabilitacija, socialiai reikšmingo elgesio treningas, veiklos, alternatyvios delinkventiškai, organizavimas, nuobaudos ir draudimai, medicininė pagalba, sveiko gyvenimo būdo skatinimas) priemonės. Šis sociopedagoginės veiklos individualizavimas leido santykinai sugrupuoti visus rizikos grupės vaikus ir analizuoti bei optimizuoti jiems taikomas pedagoginio poveikio priemones.

Tyrimų (Prakapas, 2001, 2003; Prakapienė ir Prakapas, 2006; Bitinas et al., 2007; Prakapas et al., 2014) duomenys rodo, kad dažniausiai specialistų pasirenkamos priemonės – šeimos aktyvinimas (43 proc.), asmens resursų aktyvinimas (23 proc.) ir nuobaudų ir draudimų (19 proc.) skyrimas. Įvertinant tyrimų metu gautus rezultatus, pastebėta, kad atliekant tyrimus išryškėjo ypatingas ir dažnai nuolatinis dėmesys individualiems pokalbiams su vaiku ar jo šeima. Tačiau ši poveikio priemonė neretai norimų rezultatų neduodavo, mat buvo nustatyta, kad neišnaudojus visų stebėsenos priemonės teikiamų galimybių, socialiniai pedagogai taikydami stebėseną neįvertindavo diagnostinių galimybių – neatsižvelgdavo į taikomų konkrečių poveikio priemonių ir rizikos grupės vaikų santykinio priskyrimo vienoms ar kitoms elgsenos grupėms vidinės koreliacijos, t. y. neretai pradėdavo taikyti vienokias ar kitokias priemones nesusimąstydami apie jų efektyvumą.

Atliekant skirtingų tyrimų duomenų metaanalizę, nustatyta jog visus rizikos grupės vaikus santykinai galima suskirstyti į tris grupes (epizodiškai pažeidžiantys elgesio normas, sistemingai pažeidžiantys elgesio normas ir delinkventai). Nustatyta, kad epizodiškai pažeidžiantys elgesio normas vaikai dažnai nesuvokia, kad daro nusižengimus, galinčius sudaryti jiems rimtų problemų. Šių vaikų nusižengimai dažnai priklauso nuo situacijos, yra sunkiai pastebimi. Pažeidimus dažnai paskatina susiklosčiusios aplinkybės, neadekvati aplinkinių reakcija į jų elgesį, jo raišką, ugdomųjų ir vaiko tikslų nesutapimas. Šios grupės vaikų dorovinė pozicija dar nėra tvirtai susiformavusi. Jie dar nėra asocialios veiklos sužaloti ar pedagogiškai apleisti. Epizodiškai pažeidžiantiems elgesio normas ugdytiniais dažniausiai pakanka nuoširdaus, vaikui įspūdį sukeliančio individualaus pokalbio su ugdytiniu, jo tėvais ar globėjais, kad jie patys apsispręstų elgtis gerai, kontroliuoti savo poelgius. Išryškindamas pokalbio su ugdytiniais svarbą B. Bitinas pažymi, kad čia svarbus abipusis supratimas ir kontaktas, nes tik įsivaizdavęs save auklėtinio padėtyje pedagogas „gali suprasti jo poreikius, tik perkeldamas save į pedagogo poziciją, ugdytinis gali visiškai suprasti jo skelbiamas tiesas“. Tyrimai rodo, kad ugdytinių santykiai su pedagogais gali duoti teigiamą impulsą vaiko kaip asmenybės savikūrai ir lemti jo tolesnio gyvenimo sėkmę, bet gali ir atstumti jį nuo pedagogo, turėti neigiamos įtakos bendravimui ir pedagoginiams santykiams (Indrašienė ir Suboč, 2009).

Sistemiškai pažeidžiančių elgesio normas vaikų pražangos ne visuomet siejamos su teisės pažeidimais, tačiau labai nesunkiai ir greitai gali peraugti į nusikaltimus (nenagrindamas fizinės, psichinės ir kt. žalos sau, būdamas neblaivus paauglys gali užpulti ir sužaloti aplinkinius; stokodamas pinigų gali eiti vogti ir pan.). Duomenų analizė rodo, kad vaikai, sistemingi pažeidžiantys elgesio normas, dažniausiai yra susiję su keliomis fiksuojamų pažeidimų grupėmis: neatlieka namų darbų, įžūliai bendrauja su suaugusiais, rūko, naudoja fizinę jėgą, skriaudžia silpnesnius, vengia lankyti mokyklą. Daugeliu atvejų jie nepaiso suaugusiųjų reikalavimų. Jų elgesiui būdingas nestabilumas, nes daugelis tyrimuose dalyvavusių vaikų neturėjo dorų interesų ir dvasinių lūkesčių. Todėl siekiant pedagoginio poveikio šiems vaikams, būtina atsižvelgti į jų interesus organizuojant ugdymosi ir saviraiškos poreikių tenkinimą (Indrašienė ir Merfeldaitė, 2011), atkreipti dėmesį į interaktyvias pedagogines veiklas (pvz., žaidimus, akcijas, simuliacijas ir pan.) ar specializuotas veiklas (pvz., meno, elgesio terapiją, logoterapiją, psichodramą).

Sudėtingesnė situacija su delinkventinio elgesio vaikais, nes jie jau yra pažeidę teisės normas ar padarę nusikaltimų. Korekcinis darbas su delinkventais ypač sudėtingas, nes dažnai jis perauga į konkretaus vaiko problemų sprendimą, remiantis policijos ir vaiko teisių apsaugos darbuotojų pagalba. Minėto darbo sudėtingumą lemia daugelis išorinių ir vidinių psichologinių vaiko raidos priežasčių. Individualaus darbo su delinkventais ribotumas pastebimas tada, kai neįmanoma suderinti siekių ir veiksmų. Korekcinis darbas su šios grupės vaikais neapsiriboja vien tik tiesioginio poveikio priemonėmis. Šis darbas tampa individualesnis, asmeniškias, labiau darantis įtaką ugdymui, kai jis vyksta šeimoje, klasės bendruomenėje ir kartu dirbama ne tik su rizikos grupės vaiku, bet taip pat ir su jo šeima, jį mokančių pedagogų kolektyvu, t. y. socialine aplinka, bandant įveikti psichologinius, socialinius barjerus, trukdančius socialiai ugdytinio veiklai.

Išvados

1. Apibendrinant B. Bitino inicijuotą stebėsenos priemonę bei aktyvų dalyvavimą pastarosios kūrime bei praktiniame taikyme, dera pastebėti, kad tai pirmasis kryptingas bandymas suteikti socialiniams pedagogams skirtą moksliskai pagrįstą darbo priemonę. Laiku ir nuosekliai taikoma stebėsenos priemonė sudaro prielaidas socialiniame ugdyme pedagoginei elgesio diagnostikai, suteikiančiai galimybes laiku parinkti kryptingas ir pedagogiškai pagrįstas elgesio korekcijos strategijas.

2. Atliktų tyrimų rezultatų metaanalizė rodo, kad prasmingas stebėsenos priemonės taikymas socialinio pedagogo darbe sukuria psichopedagoginio darbo su rizikos grupės vaikais efektyvinimo galimybes. Svarbu pažymėti, kad taikant stebėsenos priemonę kartu atliekama sukaupėtų duomenų pedagoginė diagnostika, kuri ugdytoją įgalina suprasti rizikos grupės vaikų elgseną, nes galima objektyviai išsiaiškinti netinkamo

elgesio formavimosi procesą, nagrinėti ugdytinių gyvenimo, ugdymo istoriją ir kartu jų elgesio kitimo istoriją.

3. Dar viena stebėsenos priemonės taikymo pedagoginiame darbe galimybė – individualaus darbo su rizikos grupės vaikais organizavimas. Mat individualiu darbu socialinis pedagogas siekia, kad vaikas nepatirtų streso būsenos, kuri tampa prielaida nereikalingam nerimui, neapykantai, norui įrodyti savo teisumą. Nors normas pažeidžiantys vaikai nuolat kelia rūpesčių, tačiau jie neturi jaustis įžeisti, pažeminti, atstumti. Siektina, kad juos supantys žmonės taptų malonesni ir patrauklesni. Tai esminė prielaida ugdytinių vidinei pusiausvyrai atkurti, jiems pasijausti laimingiems.

Literatūra

- Barkauskaitė, M., Gaigalienė, M., Indrašienė, V., Rimkevičienė, V. ir Guoba, A. (2005). Socialinių veiksmų ir mokymosi nesėkmių sąsajos. *Pedagogika*, 79, 142–148.
- Bitinas, B. (1992). *Didaktinės koncepcijos*. Vilnius: VPU leidykla.
- Bitinas, B. (2013). *Rinkiniai edukologiniai raštai, III*. Vilnius: Edukologija.
- Bitinas, B., Juodaitytė, A. ir Rupšienė, L. (1997). *Delinkvencijos rizikos veiksmų sąlygojamų vaikų ir paauglių elgsenos teritorinis monitoringas*. Klaipėda: KU leidykla.
- Bitinas, B. ir Petrauskienė, I. (2002). Vaikų charakterio akcentuacijų diagnostika: pagrindimas ir realizavimas. *Pedagogika*, 64, 62–67.
- Bitinas, B., Prakapas, R. ir Satkauskas, V. (2007). *Vaikų elgsenos stebėsenos programa STEBIS*. Vilnius: Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija.
- Bitinas, B. ir Šidlauskienė A. (2001). Mokyklos socialinis pedagogas: ergonominis aspektas. *Pedagogika*, 53, 8–15.
- Indrašienė, V. ir Merfeldaitė, O. (2011). Inovacijoms palankios mokyklos aplinkos kūrimo prielaidos Utenos savivaldybėje. *Pedagogika*, 102, 74–81.
- Indrašienė, V., Merfeldaitė, O., Pivorienė, J. ir Raudeliūnaitė, R. (2011). *Vaiko vidutinės priežiūros įgyvendinimas socializacijos centruose: socioedukacinis aspektas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Indrašienė, V. ir Suboč, V. (2009). Socialinė pedagoginė pagalba nesėkmingai besimokantiems mokiniams. *Socialinis ugdymas*, 8(19), 23–34.
- Yin, R. K. (2014). *Case study research: design and methods*. Los Angeles (Calif.): Sage Publications.
- Malinauskaitė, A. (2010). Elgesio sutrikimų prevencija skatinant socialines ir emocines kompetencijas priešmokykliniame amžiuje: vokiškoji patirtis. *Special Education*, 1, 149–159.
- Nasvytienė, D., Lazdauskas, T. ir Leonavičienė, T. (2012). Child's resilience in face of maltreatment: a meta-analysis of empirical studies. *Psychology*, 46, 7–26.
- Prakapas, R. (2001). Individualus darbas su rizikos grupės vaikais ir paaugliais taikant teritorinį monitoringą. *Pedagogika*, 49, 55–63.

- Prakapas, R. (2003). Individualus priėjimas mokyklinio monitoringo sąlygomis. *Pedagogika*, 68, 91–96.
- Prakapas, R., Dromantienė, L. ir Prakapienė, D. (2014). Monitoring as a part of management process. *Social education: current problems and perspectives* (pp. 71–77). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Prakapienė, D. ir Prakapas, R. (2006). A Model of prevention of juvenile delinquency through collaboration: the assumption of social security. *Tendency of national security in the Baltic sea region: monograph*. Vilnius: The General Jonas Žemaitis military academy of Lithuania.
- Ratcliff, N. ir Hunt, G. (2009). Building teacher – family partnerships: the role of teacher preparation Programs. *Education*, 129(3), 495–505.
- Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas. (2007). *Valstybės žinios*, 80-3214.
- Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa*. (1997). Vilnius: Leidybos centras.

Possibilities of the Application of Child Behaviour Observation as a Tool of Social Pedagogue Work

Valdonė Indrašienė¹, Romas Prakapas²

¹ Mykolas Romeris University, Faculty of Social Welfare, Institute of Educational Sciences and Social Work, Ateities St. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania, v.indrasiene@mruni.eu

² Mykolas Romeris University, Faculty of Social Welfare, Institute of Educational Sciences and Social Work, Ateities St. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania, prakapas@mruni.eu

Summary

The article reveals the topicality of child behaviour observation in the context of social education. Also, the focus is directed towards the ideas by Prof. Bronislovas Bitinas concerning the possibilities of the development of educational science and practice by relying on diagnostic results of child behaviour and activities. The actual problem is related to the application of observation as a working instrument while implementing social pedagogical activities of child behaviour correction.

The aim of the article is to describe the possibilities of the application of child behaviour observation as a tool of social pedagogue correctional activities for children from risk groups.

The research was conducted by applying retrospective analysis, research data analysis and synthesis.

The article defines the prerequisites of the development of the behaviour observation instrument devoted to the solution of delinquency prevention problems. The attention is paid to the argument by Prof. B. Bitinas that sporadic educational activities directed to individual work

with children from risk groups are not effective. On the contrary, systematic activities including deviant child behaviour observation are necessary.

Behaviour observation is analyzed not only as an instrument but also as a purposeful directed and organized cognitive process which creates the conditions to improve social pedagogical activities with children and the collection of the necessary information.

Generally speaking about the behaviour observation instrument suggested by Prof. B. Bitinas and active participation in the development of the instrument and its application, it should be stressed that it is the first focused attempt to develop a scientifically based working instrument for social pedagogues. The appropriate and consistent application of the behaviour observation instrument in social education provides prerequisites for sensitively diagnosing the behaviour and choosing well-timed, purposeful, directive and pedagogically sound behaviour correction strategies. Meaningful application of the behaviour observation instrument in social pedagogue work provides the background for more effective psycho-pedagogical work with children from risk groups.

Keywords: *observation, behaviour correction, children from risk groups, social pedagogue.*

Įteikta / Received 2016-09-26
Priimta / Accepted 2016-10-19